

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Székesfehérvár és a cigányság a 17. századtól a 20. századig

Székesfehérvár kétségtelenül gazdag várostörténeti irodalma a cigánysággal nem foglalkozott. Ez részben magyarázható, a cigányság a város társadalmi csoportjai között betöltött marginális szerepével. Van néhány tanulmány, amely a zsidóság mellett érintőleg említést tett jelenlétükről a XVII. századi város életében.

A kérdéskör Fejér megyére — és nem Székesfehérvárra — vonatkozó legigényesebb feldolgozása Heiczinger János: *Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról* címmel 1978-ban kiadott tanulmánya. A Fejér megyei Történeti Évkönyvben megjelent dolgozat azonban kevés adatot tartalmaz a város cigányságára vonatkozóan.¹

Székesfehérvár társadalmi szerkezetében a cigányság évszázadokon keresztül nem jutott számottevő szerephez. Az egykori koronázó város szabad királyi rangját visszaadó *Diploma Leopoldinum (1703. október 23.)* értelmében a város 6 tagú magisztrátusa, a városi polgárok közé nem vett fel cigány származásúakat, de a római katolikus felekezethez nem tartozókat is eltiltotta a polgárjogtól. A kiváltságlevél egy másik pontja értelmében a városi magisztrátus joga volt a „*a polgárok és lakosok felvétele, a zsidók, cigányok be- vagy be nem fogadása ...*”²

Az elmondottak értelmében a cigányok jelenlétéről elsősorban a rendészeti iratok tudósítanak. A városi hatóság elsődlegesen az idegenek felügyelete, nyilvántartása, illetőleg kitiltása és távoltartása során intézkedett cigány ügyekben. A város benépesítésének kezdeti időszakában a városi önkormányzat e kérdésre is gondot fordított. Mint a várostörténeti írásokból ismeretes, a cigányok elsődlegesen a város déli részén, a csíkvári kapu környékén telepedtek meg, már a törökkor alatt, és azt követően is — pontosan nem tudjuk, hogy meddig — elsődlegesen e környéken éltek. A vár harmadik kapuját — amely a

¹ Heiczinger János: *Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról*. Fejér megyei Történeti Évkönyv 12. kötet. Székesfehérvár, 1978. 153-251.o.

Heiczinger János: *A cigányok letelepedésének kezdete Fejér megyében*. PAB-VEAB értesítő I. Veszprém, 1976. 231-242.o.

Heczinger János: *A cigány lakosság életviszonyai Fejér megyében a XVIII. században*. PAB-VEAB Értesítő Pécs, 1977. 273-290.o.

² Károly János: *Fejér vármegye Története*. Székesfehérvár, 1898. II. kötet. 624- 630.o.

Kállay István: *Székesfehérvár kiváltságlevelei*. Fejér megyei Történeti Évkönyv 8. kötet. Székesfehérvár, 1974. 189.o.

középkori *Nova Villa* településrészre vezetett — a csíkvári kaput, „*cigánykapunak*” említik a telekkönyvek a XVII. század végén.³

A városban történő letelepedésükre vonatkozóan nem tesz említést az Újszerzeményi Bizottság 1689. szeptemberében kiadott rendtartása sem, annak ellenére, hogy pontosan és szabatosan körülírta a tanács hatáskörét. Feltehetőleg ennek köszönhető, hogy az 1690. április 19-én tartott tanácsülés foglalkozott a cigányok betelepedésével, kitoloncolásuk engedélyezése végett a Kamarához fordultak.⁴ Az azonban nem tisztázott, hogy ennek köszönhetően kapták-e meg az említett jogot, amelyet néhány évvel később a kiváltságlevélben rögzítettek.

Kitiltásuk következtében Székesfehérváron több évtizeden keresztül nem volt megtelepedett cigányság. Az idegenek összeírására az első adat 1710-ből származik. Az összeírás során a város házait egyenként ellenőrizték, majd az idegeneket büjtató háztulajdonosokat 3 forintra megbüntették. A cigányok jelenlétére utal az, hogy 1728-ban már városi statútumot hoztak kitiltásukra.⁵

Az idegenek „*nem tűrése*” nem korlátozódott azonban rájuk, a város folyamatosan ellenőriztette a következő években a szökött jobbágyokat, szolgákat és más csavargókat. A város polgárainak megtiltották, hogy részükre szállást adjanak, a városban tartózkodó idegeneknek vendégfogadóknak kellett megszállniuk. A cigányságot sújtó újabb intézkedésről 1739-ben van tudomásunk. Egy tanácsi határozat újólag megállapította, hogy nem tűrnek cigányokat a városi joghatóság alatt. Az említett diszkriminációk nem csupán a cigányságot érintették. Hasonló intézkedéseket hoztak a zsidóságra is.

1771 augusztusában újabb tanácsi határozat tiltotta meg a cigányok itt tartózkodását. „*Senki azok közül vásári alkalmatossággal bé ne bocsátassék, hacsak elegendőképpen nem civilizáltattak és Uraságoktól egy valóságos parasztk legyének, amanált passuális levekkel magukat nem legitimálhatnak...*”⁶ — a tiltás tehát a kóbor cigányokra vonatkozott.

Idegenek természetesen a legnagyobb számban a vásárok alkalmával jelentek meg. Székesfehérváron közvetlenül a török kiűzését követően készült jelentés szerint *Szt. György, Pünkösd, Szt. Demeter, és Szt. Mihály* napján tartottak országos vásárokat. A vásárok köre később kibővült Mária Terézia 1757. évi kiváltságlevele biztosította a városnak az ötödik, *Szt. Bertalan* napi vásárt is. Az országos vásárok kétnaposak voltak. Székesfehérvár híres volt

³ Somkuti Éva: Székesfehérvár harmadik városkapujának történetéhez. Fejér megyei Történeti Évkönyv 5. kötet. Székesfehérvár, 1971. 169.o. Lásd még: Somkuti Éva: Székesfehérvár betelepítése a XVII. század fordulóján (1688-1703). Székesfehérvár Évszázadai 4. (1688-1848) Székesfehérvár, 1979.

⁴ Heiczinger János: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. Fejér megyei Történeti Évkönyv 12. kötet. Székesfehérvár, 1978.

⁵ Kállay István: Fehérvár Regimentuma 1688-1849. Fejér megyei Történeti Évkönyv 18. kötet. Székesfehérvár, 1988. 263.o.

⁶ Lauschmann Gyula: Képek Székesfehérvár régi életéből. Székesfehérvári Hírlap Naptára 1910. Székesfehérvár, 1909. 43.o.

lövásáraitól is, melyen a cigányok is gyakran megfordultak — ezt számos adatot bizonyítja.

Az említett vásárok mellett a heti vásárokon — szerdán és szombaton — jelentek meg idegenek. 1809-től a város kapitányi hivatal külön írnokot alkalmazott az idegenek nyilvántartásának készítésére és folyamatos vezetésére. Természetesen ekkor is érvényben volt az a korábbi szabály, miszerint a város lakói idegeneket csak a Kapitányi Hivatal engedélyével fogadhattak be.

A vándor- és kóbor cigányok jelenlétére számos adat vonatkozik. A városi törvényszék iratai között a „benevolum examen” iratsorozat tanúskodik arról, hogy 1789-ben is a Demeter napi vásáron jelentek meg, és több napig a városban tartózkodtak. Végül a szőlőhegyen fogták el őket. A tanúvallomások szerint a szőlőhegyen történt elfogatáskor 6-7 kocsi cigány volt. Többségüket csalással vádolták a kihallgatás során. Így többek között a 80 éves *Lakatos Péter* vándorkovácsot is, aki a Nógrád megyei Tarcsáról származott. Vallomása szerint mintegy 7 hónapi vándorlás után Nógrád, majd Pest megyén át, Lovasberényen keresztül érkezett Székesfehérvárra. A vándorkovács feleségével, két fiával, és egyik fiának családjával kelt útra. A család nőtagjait és fia két gyermekét nem hozta be a városba, hanem általa név szerint nem ismert német ajkú községben, feltehetőleg Vértesacsán hagyta őket. A csalással vádolt kovács lószerszámokért és a kocsi javításához szükséges eszközök megvásárlásáért indult a székesfehérvári országos vásárba. Hétfő délután érkeztek a városba, nappal a vásárban tartózkodtak, este a téglagyár közelében húzták meg magukat.

Ugyancsak a Demeter-napi vásáron „fogták meg” család vétségéért *Lakatos Gyula* 50 éves Heves megyei erdőtelki „új polgárt”. A „passuális levelet” ő sem tudta bemutatni, bár valamennyi kihallgatott azt állította, hogy rendelkezett vele. Ő is hosszas vándorlás után érkezett Székesfehérvárra, s Nógrád megyei társaihoz hasonlóan ő sem hozta be családját, hanem a környező falvak valamelyikében helyezte el őket. Összesen mintegy 9 alkalommal találhattunk roma ügyeket a fenti iratsorozatban 1789-1813 között.

A városi börtönben a cigány rabokkal külön is foglalkoztak. 1780-ban az egyházmegye konzisztórium a egy nyugdíjas pap személyében börtönlelkészt nevezett ki. A rabok lelki gondozásán túl feladatává tették, hogy a börtönállapotokról is tegyen jelentést a püspöknek, sőt az 1780. március 14-én készített börtönlelkészi szabályzat külön pontban hívta fel a lelkész figyelmét a börtönben lévő cigányok oktatására.⁷

Székesfehérváron csakúgy, mint Fejér megyében a cigányok ügyét a koldusok és csavargók ügyével egy szinten közbiztonsági kérdésként kezelték. Hasonló volt a helyzet a legmagasabb kormányzati szinten is. A Helytartótanács cigányügyi osztályának megszüntetése után a megtelepedett cigányok ügye a vármegyei osztály hatáskörébe, a kóbor cigányok ügye a köz- és város-

⁷ Németh László: A Székesfehérvári Egyházmegye kialakulása (1688-1777) és első püspöke Sélyei Nagy Ignác (1777-1789) Székesfehérvár Evszázadai 4. Székesfehérvár, 1979. 81.o.

rendőrségi osztály hatáskörébe került. A székesfehérvári magisztrátus is elsőként a Helytartótanács utóbb említett osztályának leiratai következtében foglalkozott a cigányokkal.⁸

Leggyakrabban személyleírásokat, illetőleg egyes cigánycsoportok leírását lelhetjük fel a tanácsi iratok között. 1816-ban két cigány személy leírását küldték meg a városhoz, akik a Moson vármegyei fogházból szöktek el.⁹ A következő évben morvaországi cigányok leírását közölték.¹⁰ Néhány év megszakítás következett ezután, 1825-ben egy cigánycsoportot, majd ismét morvaországi cigányok leírását adta meg a felsőbb hatóság.¹¹ 1829-ben nemcsak a cigányokat, hanem lovaikat is leírták.¹²

A fentiek mellett felsőbb rendelkezések is érkeztek a szabad királyi város tanácsához. Ezek a rendeletek főleg a kóbor cigányokra vonatkoztak, az útlevelek nyilvántartására, a vonatkozó rendszabályok szigorú betartására, a kóbor cigányok részére útlevelek kiadásának megtagadására vonatkoztak. Az 1840-es évek elején újabb szigorításokat léptettek életbe, amelyek már nem kizárólag a cigányságra, hanem egyidejűleg a zsidóságra is vonatkoztak, és az úti levelek kiadásának megszigorítását célozták.¹³

*

Fejér megyében az 1780-as években 63 községben éltek cigányok. Ezen községek között több Székesfehérvárhoz közeli települést találunk: *Aba, Fehérvárcsurgó, Iszkaszentgyörgy, Magyaralmás, Lovasberény, Nádasdladány, Pákozdi, Pátka, Sárkeresztúr, Sárkeresztos, Seregélyes, Szabadbattyán, Tác és Zámoly* községeket. Fejér megyében ekkor mintegy 200 család és 13 özvegyasszony lakott.

Székesfehérváron 1780. január 3-án kelt jelentésében *Kiss György* főbíró arról számolt be, hogy „ezen népből városunkba senki sem telepedett le”. Néhány évvel később azonban az összeírás szerint 1 család *Német István* zsellér és családja (*fia és 7 lánya*) lakott a városban.¹⁴ E szám azonban nem tartalmazta a városban élt cigány cselédek számát, amelyet ugyancsak az említett összeírásból ismerünk, számuk azonban nem volt jelentős.

Az 1837. évi cigányösszeírás sem tartalmaz adatokat a tanácsülési jegyzőkönyvben említik, hogy „e Városban cigányok nem tartózkodván — ez itt feljegyeztetik.”¹⁵ Az 1841. évi cigány családokról szóló jelentés is hasonló módon

⁸ Felhő Ibolya — Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Bp., 1961. 144-151., 186-187.o.

⁹ SZVL. Acta politica 1816. No. 872.

¹⁰ SZVL. Acta politica 1817. No. 1375.

¹¹ SZVL. Acta politica 1825. No. 229., 1827. No. 1730.

¹² SZVL. Acta politica 1829. No. 418.

¹³ SZVL. Acta politica 1842. No. 1629., 1843, No. 731.

¹⁴ Heiczinger: u.o. 250.o.

¹⁵ SZVL. Tanácsülési jegyzőkönyv 1837. No. 2008.

arról számol be, hogy a városban nincsen letelepedett cigányság. Ez alkalommal is a kapitányi hivatal végezte el az összeírás elkészítését.¹⁶

A város zenei életében a cigányzenészek a XIX. század közepén jelentek meg. Az ezt megelőző időszakban városi zenészek működtek közre az ünnepeken, a polgárok szórakoztatását jelentő bálokon és egyéb rendezvényeken. A városi hatóság a hivatásos, alkalmazott városi zenészek jogainak gyakorlását segítette elő a magánzenészekkel szemben. A következő évtizedekben a szórakoztató zenélést egyre inkább a cigányzenekarok látták el. Ők vettek részt a fáklyás felvonulásokon, a Szent Mihály napján tartott juhász ünnepen is „*barna hangászok*” működtek közre. A kiegyezést követően alakult egyletek táncos multságain is ők zenéltek.

A cigányzenészek közreműködésére vonatkozó egyik legkorábbi adat az 1840-es évekből származik. A Szépitő Társaság Anna-bálgáján, 1840. július 26-án az ekkor épített sóstói táncteremben már a délután folyamán megkezdődött a „*barna hangászok zenéje mellett a' tánc, mellynek csak a' hasadó hajnal bíbora vetett véget*” — olvashatjuk az egykorú tudósításban.¹⁷

A város egyik legnépszerűbb cigányzenekarát *Dócsi Jancsi* alakította. Az 1876 tavaszán szerveződő 14 tagból álló társulat sörözőkben, kávéházakban működött. A következő években a város színházi életében is részt vettek cigányzenészek és zenekarok.

A város zenei életében játszott szerepük és nyilvánvaló jelenlétük ellenére az 1893. januárjában végrehajtott cigányösszeírás is a reformkorihoz hasonló képet tár elénk. Ez alkalommal Székesfehérváron a város 27 548 főnyi lakosából 2 cigányt regisztráltak.¹⁸ A városban letelepedett cigányok jelentéktelen száma mellett, azonban meg kell említenünk a vándor cigányok jelentős számát. E téren Székesfehérvár kiugróan magas értéket képviselt a dunántúli (*szabad királyi, rendezett tanácsú*) városok között. Székesfehérváron 35 vándorcigányt (*18 férfi, 17 nő*) írtak össze. Az 5 karaván, illetőleg ugyanannyi sátorban élő cigány csoport között jelentős létszámtérés volt, hiszen a legkisebb csoport 3 fős, a legnagyobb 9 fős volt.¹⁹

Székesfehérvárral ellentétben a megyében viszonylag jelentős a megtelepedett cigányok száma, különösen a váli, a székesfehérvári, az adonyi járáásokban. Fejér megyében 1630 cigányt írtak össze.

Székesfehérvár, de más városok esetében is hangzottak el kritikai észrevételek a cigányösszeírás adatait illetően. A statisztika eredményeit közlétező kötetben olvashatjuk: „*A összeírás nem talált letelepedett cigányokat, (vagy a köztudomású állapottal szemben feltűnően csekély számban), a következő városokban: Esztergom, Pécs, Székesfehérvár, Győr, Kőszeg, Zala-Egerszeg, Szabadka, Karánsebes, s még néhány kisebb rendezett tanácsú városban. Pe-*

¹⁶ SZVL. Tanácsilési jegyzőkönyv 1841. No. 227.

¹⁷ Bárdos Kornél: Székesfehérvár zenéje 1688-1892. Bp., 1993. 178.o.

¹⁸ A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Czigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények Új folyam IX. kötet Bp., 1895. Táblás kimutatások 4.o.

¹⁹ u.o. 16-17.o.

dig köztudomású, hogy e helyeken mindenütt vannak cigány zenekarok, melyek számos (részben családos) tagjainak cigány jellege kétségtelen.”²⁰

A statisztikai hivatal fent idézett megállapítását, az abban foglaltakat erősíti, hogy Székesfehérváron a cigányügyre vonatkozóan számos adattal rendelkezünk.

A cigány kérdéssel először 1885-ben foglalkozott a város törvényhatósága. Ekkor Pozsony vármegyével közös feliratban fordult a kormányhoz a „házatlan oláh-cigányok kóborlásának betiltásának „ ügyében.²¹ A cigányügyek az 1890-es években váltak állandó napirendi kérdésekké. 1891-ben Liszits István közgyűlési tag interpellált a város határában letelepedő cigányok ügyében. Az eltávolításukra vonatkozó javaslat nem vált közgyűlési határozattá, mivel székesfehérvári illetőségűek voltak.²²

1894-ben a közgyűlés első napirendi pontja volt a cigányok elhelyezése. A város déli részén lakó „alsóvárosi” polgárok tiltakoztak az itt történt elhelyezésük ellen. Korábban a városi cigányokat a Felsőváros határában helyezték el. A város vezető testülete, a szűk körű tanács döntött arról, hogy elhelyezésük megváltozzon. A kérdésfelvetés tulajdonképpen a közgyűlés és a városi tanács hatásköri vitája is volt, másrészt felértékelődött azért is, mert ebben az évben helyhatósági választásokat tartottak.²³

1894-ben Pálffy Károly bizottsági tag, sürgette a kapitányi hivatal intézkedését. Indítványa értelmében a nem helybeli illetőségű cigányokat ki kellett toloncolni. A fehérváriak esetében munkahelyek biztosítását, iskoláztatást és a koldulás megszüntetését javasolta. Részben felvetéseinek következményeként, a tanács szabályrendelet alkotását javasolta. A kérdéstről ekkorra már a főispán is véleményt formált. A szabályrendelet a kóbor- és vándorcigányok megtelepítését és garázdálkodásaik megszüntetését célozta. A törvényhatósági bizottság, bár utasította a rendőrkapitányt a szabályrendelet elkészítésére, a vonatkozó javaslatot a rendőrkapitány nem terjesztette be.²⁴

A következő évben ismét a kóbor cigányok garázdálkodásainak megszüntetéséről tárgyaltak. A Székesfehérvár és Vidéke Ipartestület tiltakozott a vásárok közbiztonsága miatt. A „városi iparosok személy és vagyonbiztonsága” érdekében a rendőrségi személyzet növeléséről határoztak. A rendőri intézkedések ellenére a vásárok biztonsága nem javult. A Széna téren az év folyamán cigányok telepedtek le.²⁵

A kóbor cigányokkal kapcsolatos hatósági intézkedések nem jártak tartós eredménnyel a későbbiek során sem. 1896-ban a sóstói halászatától tiltották el őket. A tó halászatának bérlője tett panaszt.²⁶ Bár a cigányok ügyével nem

²⁰ u.o. 16.o.

²¹ SZVL. Törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyv (továbbiakban: Thb. jkv.) 1885. No. 218.

²² SZVL. Thb. jegyzőkönyv 1891. No. 370.

²³ SZVL. Thb. jegyzőkönyv 1894. No. 1.

²⁴ SZVL. Tanácsi iratok. 5429/1894, 6513/1909. sz. Thb. jegyzőkönyv 1894. No. 149, 233.

²⁵ SZVL. Thb. jegyzőkönyv 1895. No. 19, 143.

²⁶ SZVL. Thb. jegyzőkönyv 1896. No. 220.

hozhatjuk szoros összefüggésbe, a következő évben a város belterületén éjjeli őrség felállításáról hoztak döntést. Interpelláció kapcsán intézkedtek a garázdálkodásuk megakadályozására is. Ennek során december 4-én elrendelték éjjel-nappali „őrzésüket”. A hatósági őrizet a következő év tavaszáig, április 1-jéig tartott. A város a felmerülő költségeket az állampénztárból kívánta pótolni, egyúttal feliratban fordult a belügyminisztériumhoz a kérdés rendezésért.²⁷ Munkába állításuk ellen — főként utcaseprés — a belügyminiszter is tiltakozott. Ennek köszönhető, hogy a hatósági felügyeletet és a munkába állítást is visszavonta a közgyűlés. Ugyanakkor megkísérelte a cigánygyermekek összeírását, és iskolalátogatási kötelezettséget léptettek életbe. A tankötelesek regisztrálása azonban eredménytelen volt, az „összeírás elől megszöktek”.²⁸ Két év múlva újabb kísérletet tettek a tankötelesek összeírására. *Rée István* rendőrőfkapitány 17 tankötelesről tett jelentést. *Alaghy Dezső* iskolaszéki elnök utasítására a cigánygyermekeket megfelelő ruházattal látták volna el. A városi tanács azonban nem tett eleget az iskolaszék kérésének, „mert ilyen formán ruháztatásuk állandóan a várost terhelné”. A beiskoláztatás kérdését a „cigánykérdés gyökeres és országos jellegű rendezéséig” nem sürgették.²⁹

Az intézkedések ellenére számottevő javulás nem állt be, főként a külvárosok lakóit zavarták a vándor cigányok és a koldusok. Ezekben a városrészekben a megrendült közbiztonságot az éjjeli őrzjáratok sem állították helyre.³⁰ A századfordulóra a kóbor cigányok felügyelete és a „kóbor cigányok elleni védekezés” általános érdeklődést keltő várospolitikai kérdéssé vált.

A későbbiekben főként feliratok támogatásaként fordult elő a közgyűlési napirendek között a kóbor cigányok ügye. A „cigányügy” rendezését célzó Komárom megyei feliratot is támogatta a városi hatóság.³¹ Más törvényhatóságok is több alkalommal felterjesztéssel fordultak a belügyminisztériumhoz. 1937-ben *Borsod-Gömör-Kishont vármegyék* fordultak a belügyminisztériumhoz a „cigánykérdés” rendezése ügyében. E feliratot a városi törvényhatósági bizottság szakosztályainak — jog-, valamint a pénzügyi bizottságok — támogatását követően, a törvényhatóság is magáévá tette. A felirat elsődlegesen a házaló és a vándoriparos cigányokra, valamint a más községekben illetékeséggel rendelkezőkre vonatkozott.³²

*

A századfordulót követően a város szélén éltek cigányok; 12 család a Sárkeresztúri út melletti telepen lakott.³³ A sátoros cigányok letelepítése érdekében a városi hatóság házhelyjuttatásokat is tervezett. A korábbi városi lege-

²⁷ SZVL. Tanácsi iratok 21 076/1897. Thb. jegyzőkönyv 1897. No. 380. A költségek 125 forintot tettek ki.

²⁸ SZVL. Thb. jegyzőkönyv 1898. No. 388.

²⁹ SZVL. Tanácsi iratok 18 178/1900.

³⁰ SZVL. Thb. jegyzőkönyv 1898. No. 210.

³¹ SZVL. Tanácsi iratok 1658/1902.

³² SZVL. Thb. jegyzőkönyv 1936. No. 31-19 660.

³³ Más feljegyzések 14 családról tudnak, mintegy 90-100 családtaggal.

lőkből 120-200 négyszögöles telkeket mértek ki számukra, de egyúttal vállalniuk kellett, hogy házat építenek.³⁴ Beilleszkedésük nem volt sikeres, hiszen 1920 tavaszán az alsóvárosi sertéspestis okozásával vádolták meg őket, ennek következtében a legelőhöz közeli cigánytelepet felszámolták.³⁵ Az új telepet ettől nem messze, a Homoksonon jelölték ki. A homoksoni lakosok hamarosan tiltakoztak ide telepítésük ellen.

Zavaros Aladár polgármester 1920 májusában a törvényhatósági bizottság elé terjesztette internálásukra vonatkozó indítványát. E szerint a rendőrség „a Székesfehérvátott tartózkodó összes cigányokat nemre és korra tekintet nélkül vegye azonnal őrizetbe s mint közveszélyes egyéneket szállítsa a hajmáskéri fogolytáborba.” Javaslatát kiterjedt a többi törvényhatóság területén tartózkodó „a közbiztonságra veszélyes összes kóborló cigányoknak összefogására és internálására”.³⁶ Az internáló javaslatot, melyet végül is nem hajtottak végre a romló közbiztonsági helyzettel indokolták.

1923. február 26-án a törvényhatósági bizottság ismételten a kormányhoz fordult a cigányok kényszerelhelyezésének ügyében. „... a város határában sátorok alatt tanyázó cigányok legnagyobb része munkakerülő, munkát végezni nem is hajlandó, miért, hogy megélhessen koldul, lop, csal, miáltal a város, de az egész környék közbiztonságát is állandóan veszélyeztetik...” — olvashatjuk a törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyvben. A testület részben a munkakerülőkről szóló, részben az I. világháború alatt cigányügyről kiadott kormányrendeletek alapján kérte a kényszerlakhely kijelölését, amely a sátoros és a kóbor cigányokra vonatkozott volna. A korábbi kormányrendeletekkel szemben ezen elképzelés a járásokénti összegyűjtés helyett, az internálótáborokban történő elhelyezést javasolta.³⁷ Egyes feltételezések szerint a hajmáskéri, majd néhány évvel később a zalaegerszegi internálótáborban kívánták elhelyezni őket.

*

Visszatérve a romák elhelyezésére, a beilleszkedésre a homoksoni térségben sem kerülhetett sor. A városrendezési tervek e helyre újabb elképzeléseket tartalmaztak, így 1924-ben a sátoros cigányok új telepét a város szélén lévő Bikaszigeti dűlőben jelölték ki. Ez ellen több városi polgár a belügyminiszterhez fellebbezett. Az eredménytelen fellebbezést a következő évben megismételték. Majd gróf Széchenyi Viktor főispán is beleszólt a város közönségét megosztó vitába, amikor tűrhetetlennek minősítette, hogy a cigánytelep a Budapest-Siófok közötti országút mentén van.³⁸

³⁴ SZVL. Thb. jegyzőkönyv 1920. No. 102 — 2568. A korábbi városrendezési gyakorlat szerint a közművek (út, járda, csapadék- és szennyvízcsatorna közvilágítás és a vízvezeték kiépítése) a ház-, illetőleg a telektulajdonosokat terhelte.

³⁵ A sertéspestist állati bensőségek eldobálásával idézték elő. A későbbiek során is többször előfordult, hogy járványok törtek ki. 1944-ben a gazdasági hivatal intézkedett, hogy a környékbeli gazdák az elhullott állatokat ne adják ki a cigányoknak.

³⁶ SZVL. Thb. jegyzőkönyv. 1920. V. 27. No. 239 — 8075.

³⁷ SZVL. Thb. jegyzőkönyv 1923. No. 64 — 1464.

³⁸ SZVL. Thb. jegyzőkönyv 1924. No. 133 — 16 570, Székesfehérvári Friss Újság 1927. október 13. l.o.

A több évig tartó vita eredményeként — 1928 októberében — a cigánytelepet Bikaszigetéről a Váraljai dűlőben helyezték el. A telepen faházakat állítottak fel, körülárkolták, latrinákat létesítettek. A barakkokban 22 család kapott helyet.

1929-ben ismét a cigánytelep áthelyezéséről olvashatunk a várostörténeti forrásokban. Az alsóvárosi szűrűk melletti elhelyezés ellen az alsóvárosi gazdák és a Székesfehérvári Gazdakör is tiltakozott

Végül a cigánytelepet a helyén hagyták, tekintettel arra, hogy az közfoglalmi utaktól és a legelőktől is megfelelő távolságra esett. A közgyűlés azonban érdemben foglalkozott azzal, hogy a nem fehérvári illetékességű cigányokat kitoloncolja a város területéről.

1930. augusztusában a polgármester előterjesztésére a kisgyűlés végül a cigánytelep áthelyezését javasolta. A vizenyős és egészségtelen helyről egy kissé távolabb a sárkeresztúri sorompón kívül a bőrgyár közelében helyezték el őket. A mintegy 1400 négyszögöl területű telepre költözés terheit, a házak felépítését a telep lakói (29 család — 192 fő) viselték.

1929-ben a Sóstói KIOSZK-ban rendezték be a cigányiskolát, amely 1931. áprilisában szűnt meg. A tanulók elhelyezését a Széchenyi utcai — Alsóvárosi — elemi iskolában kívánták megoldani. Az iskola egy tantermét szeparálták volna cigányiskola céljaira, „a polgári tanulókkal való érintkezés” elkerülése végett a tanításra a délutáni órákban került volna sor.³⁹

Az iskola helyét végül a sóstói vendéglő egyik termében jelölték ki. A tankötelesek iskolalátogatása november 1-jétől, április 30-ig tartott. A tankötelesek — szám szerint 16 tanuló — iskolai elhelyezése is több évig tartó folyamat volt. Az iskolaszék több évig tartó küzdelmes levelezése végül azt eredményezte, hogy 1940-ben a Sóstói Temetőőr háza mellé egytantermes iskola épületet emeltek. Az iskola nemcsak a tanítás céljait szolgálta, itt tartották a cigányesküvéket is.

Tekintettel arra, hogy a városvezetés sokáig internálásuk mellett kardoskodott, a fenti intézkedések mindenképpen jelentős változásnak mondhatók.

A város területén azonban korlátozták a cigányok „szabad mozgását”. A székesfehérvári rendőrkapitányság rendelete értelmében a város lakott területén április 1-jétől szeptember 30-ig reggel 5 órától 10 óráig, október 1-jétől március 31-ig reggel 7 órától 10 óráig tartózkodhattak. A rendelet kitért a városban lakó cigányok heti vásárokon, piacokon és az országos vásárokon történő tartózkodására is. E szerint kizárólag vásárlási céllal jelenhettek meg, de csak fél 10 után. A vásárlást követően azonnal távozniuk kellett. A rendelet különbséget tett a munkában álló cigányok esetében, hiszen rájuk nem vonatkozott a közterületen tartózkodás említett szabálya. A tilalom nem vonatkozott az orvosi ellátás és a gyógyszer vásárlás esetében sem. (A cigánytelepen minden hónapban orvosi vizsgálatot tartottak.) A rendőrkapitányi rendelet meg-

³⁹ Thb. jkv. 1929. 162.- 5045. sz.

szegőit 100 pengőig terjedő pénzbírsággal sújthatták. A rendeletet a következő években is megújították, mivel hatálya csak a naptári évre terjedt ki.⁴⁰

A cigányok mozgását másutt is korlátozták. A Zirci járás (*Veszprém megye*) főszolgabírója 1944-ben határozatot hozott a többek között Győr, Komárom, Székesfehérvár, Sopron, Veszprém, Pápa városok — és a fenti megyeszékhelyekhez tartozó megyék — cigányságának kitiltásáról. A szeptember 8-i csatkaibúcsún nem engedélyezte a cigányok jelenlétét, egyúttal felkérte a polgármestereket és az alispánokat, hogy eltávozási engedélyt ne adjanak ki részükre.⁴¹

A cigánytelepen az 1940-es évek elejére számos építményt emeltek. Az idegen cigányok beszivárgását azzal kívánták megakadályozni, hogy szabályozták a cigánytelepen történő letelepedést és a házépítéseket. A polgármester rendelete szerint a vajda, vagy helyettese köteles volt a város gazdasági hivatalánál jelenteni, hogy ha az épület tulajdonjogában változás történt. Az építési engedélyt is a vajda, vagy helyettese kérhette. Az épületek tulajdonosaira évi 10 forint területhasználati és jogelismerési díjat vetettek ki, tekintettel arra, hogy a telep területe városi tulajdon volt.⁴²

A cigányság Székesfehérvár társadalmi életében egy-két kivételtől — elsősorban a zenei élet területén volt erre példa — eltekintve sajátos magatartásformáik és életformájuk miatt nem tudott eredményesen beilleszkedni, szocializációjuk jelentős törésekkel tartó folyamat volt a tárgyalt korszakban.

⁴⁰ SZVL. Székesfehérvár Város Polgármesterének iratai 243/1943. sz.

⁴¹ u.o. 17 050/1944. sz.

⁴² SZVL. Polgármesteri iratok 1940. Számn.